

АДЛЮСТРАВАННЕ АСАБЛІВАСЦЕЙ БЕЛАРУСКАЙ МОЎНАЙ СІТУАЦЫІ І ПРАБЛЕМА ІДЭНТЫЧНАСЦІ Ў ДАВЕДНІКАХ ДЛЯ ТУРЫСТАЎ

А. У. Лянкевіч

На аснове аналізу матэрыялаў дзесяці турыстычных даведнікаў было разгледжана, як рэпрэзентуецца моўная сітуацыя ў Беларусі. Выяўлена, што ў большасці выпадкаў праблеме функцыянавання беларускай і рускай моў не надаецца вялікага значэння: часцей за ўсё апісанне моўнай сітуацыі абмяжоўваецца згадкай пра дзве дзяржаўныя мовы. Аднак у некаторых даведніках робяцца спробы больш дэталёвага апісання з тлумачэннем актуальнага стану рэчаў. Адрозненні ў падыходах абгрунтоўваюцца адрозненнямі ў ідэнтычнасці аўтараў даведнікаў.

Representation of language situation in Belarus was considered on the basis of the analysis of materials of ten tourist travel guidebook. It was found that in most cases, the problem of the functioning of the Belarusian and Russian languages did not attach much importance: most often a description of the language situation was limited to a mention of two state languages. However, in some guides there were attempts to make more detailed description with an explanation of the current situation. The article tries to explain these differences in the approaches by differences in the identity of the authors of guidebook.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: моўная сітуацыя; білінгвізм (двухмоўе); тэорыя рэпрэзентацыі; ідэнтычнасць; крытычны дыскурс-аналіз.

Key words: language situation; bilingualism; theory of representation; identity; critical discourse analysis (CDA).

Турыстычныя даведнікі, акрамя свайго непасрэднага практычнага прызначэння, выконваюць сімвалічную функцыю, рэпрэзентуючы найважнейшыя аспекты жыцця краіны, якія патэнцыйна маглі б быць прывабнымі для замежных турыстаў і якімі можа ганарыцца народ: прыроду, культуру, эканоміку і інш. У дакладзе мы спынімся на аглядзе часткі культурнай спадчыны, якая закранае моўную сітуацыю ў краіне і праблемы (сама)ідэнтыфікацыі. Мы паспрабуем адказаць на наступныя пытанні: як рэпрэзентуецца моўная сітуацыя? якое месца ў даведніках займае апісанне моўнай сітуацыі? якім чынам канструюецца ідэалагічны дыскурс, прысвечаны праблеме двухмоўя?

У сваім дакладзе мы будзем абапірацца на тэорыю рэпрэзентацыі Сцюарта Хола, у рамках якой рэпрэзентацыя разумеецца як крэатыўны сімвалічны працэс, што прадукуе культуру, як практыка канструявання значэнняў праз выкарыстанне знакаў і мовы [11]. Апрача таго, для

нас таксама будзе важным, як адбываецца канструяванне ідэнтычнасці ў межах названага дыскурсу. У гэтым пытанні мы будзем кіравацца метадамі крытычнага дыкурс-аналізу (CDA), у прыватнасці тэорыяй дыкурсіўнай пабудовы нацыянальнай ідэнтычнасці, распрацаванай Рут Водак і яе калегамі [12].

Матэрыялам для даследавання сталі 10 турыстычных даведнікаў, выдадзеных на працягу апошніх 15 гадоў, якія змяшчаюць інфармацыю аб славукасцях і вартых наведвання месцах у Беларусі [1–10]. Восем з іх апублікаваны ў Беларусі, два – у Расіі (расійскія даведнікі напісаны беларусамі па паходжанні); усе прааналізаваныя даведнікі напісаны на рускай мове, некаторыя з іх двухмоўныя (руска-англійскія) або змяшчаюць дадатковую інфармацыю на англійскай (часам і на беларускай) мове.

Што датычыцца апісання моўнай сітуацыі, то ў большасці прааналізаваных крыніц моўнаму пытанню не надаецца практычна ніякага значэння: або ўвогуле няма згадак пра выкарыстанне моў у Беларусі [4–6], або ва ўступным раздзеле адзначаецца толькі той факт, што дзяржаўнымі мовамі з'яўляюцца беларуская і руская, але пра рэальнае іх выкарыстанне нічога не сказана [7–10]. Больш за тое, у раздзелах, прысвечаных культуры Беларусі, звычайна пэўная ўвага надаецца тэатрам, аўтары заклікаюць турыстаў наведаць іх. Пры гэтым ні ў адным з даведнікаў не згадваецца, што спектаклі ў самых вядомых тэатрах – Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы ў Мінску і Нацыянальным акадэмічным драматычным тэатры імя Якуба Коласа ў Віцебску – ідуць на беларускай мове.

Так ці іначай, пэўная ўвага надаецца моўным пытанням у трох з прааналізаваных выданняў; што характэрна, два з гэтых даведнікаў выйшлі ў Расіі. У беларускім выданні [3], акрамя згадкі ва ўступнай інфармацыі аб краіне пра дзве дзяржаўныя мовы, ёсць наступная парада: *«Находясь в нашей стране, обязательно попросите поговорить с вами на белорусском языке, вслушайтесь в мелодику его звучания, отшлифованную столетиями. Ведь неспроста белорусский язык, по признанию многих ученых, считается одним из самых мелодичных языков»*. Абапіраючыся на тэорыю Сцюарта Хола, якая сцвярджае, што ў схеме «адрасант – паведамленне – адрасат» паведамленне не абавязкова даходзіць да адрасата, захоўваючы свой папярэдні сэнс, дазволім сабе наступную інтэрпрэтацыю. Адзначым, што гэты даведнік выйшаў пад грыфам Міністэрства спорту і турызму і Нацыянальнага агенцтва па турызме, таму можна меркаваць, што ў дадзеным выказванні ў той ці іншай ступені выражана афіцыйная пазіцыя ў плане стаўлення да бе-

ларускай мовы: прызнанне яе сімвалічнай ролі. Аднак адрасатам выказванне можа быць праінтэрпрэтавана іначай – у плане нівеліравання яе практычных функцый: сустрэўшы параду *«попросите поговорить с вами на белорусском языке»*, турыст можа зрабіць выснову, што беларуская мова выкарыстоўваецца толькі як музейны артэфакт, які можна хіба што паказаць замежнікам, як лакальная культурная адметнасць, якой не месца ў гарадскім жыцці: у транспарце, на дарожных указальніках, на шыльдах і білбордах, у паўсядзённай камунікацыі, хоць у гэтых сферах яна таксама ўжываецца.

У расійскім выданні [1] моўная праблема прадстаўлена больш шырока: ёсць асобны раздзел «Язык», дзе не проста канстатуецца факт дзяржаўнага двухмоўя, але робіцца спроба растлумачыць некаторыя адметнасці моўнай сітуацыі:

«Русским туристам не придется преодолевать языковой барьер, путешествуя по Беларуси! В стране официально узаконено двуязычие: государственными языками являются белорусский и русский. Впрочем, равные права не всегда гарантируют равные возможности, и есть несколько нюансов, о которых не лишним узнать путешественнику.

[Далей прыводзяцца звесткі з перапісу насельніцтва 2009 г., якія датычацца моўных пытанняў (больш за палову насельніцтва краіны назвалі беларускую мову сваёй роднай, 2/3 насельніцтва свабодна ёю валодаюць, аднак дома размаўляюць на ёй 23,43 % насельніцтва.)]

В официальной сфере использование белорусского языка, несмотря на декларацию равноправия двух государственных языков, также весьма ограничено. Судопроизводство в Беларуси является полностью русскоязычным, практически отсутствует делопроизводство на белорусском языке.

После придания русскому языку статуса государственного он стал вытеснять белорусский язык из всех сфер общественной жизни. В результате белорусский язык, по классификации ЮНЕСКО, является “потенциально уязвимым языком”. Языковой вопрос в стране действительно достаточно напряженный, поэтому категорически не рекомендуется шутить на эту тему.

На фоне вытеснения белорусского языка из общественной жизни наметилась и противоположная тенденция. В среде интеллигентной молодежи разговаривать по-белорусски сегодня становится модным и актуальным. <...> Многие представительства крупных иностранных компаний, работающие в Беларуси, уже уловили эту тенденцию: билборды с рекламой автомобилей, офисной и бытовой техники зна-

менитых мировых марок, установленные в столице и других крупных городах, изобилуют известными слоганами в переводе на белорусский язык.

Если разговорной белорусской речи вам не доведется услышать... то уж с письменным белорусским вы столкнетесь непременно. Дорожные указатели, названия улиц и вывески магазинов написаны преимущественно на белорусском языке...».

Такім чынам, у даведніку [1] робіцца спроба не толькі каротка апісаць моўную сітуацыю, але і стварыць пазітыўны вобраз беларускай мовы і яе носбітаў, што вельмі важна для фарміравання ўсведамлення Беларусі як незалежнай дзяржавы, са сваёй мовай і культурай. Дарэчы, толькі ў двух расійскіх даведніках ёсць звесткі пра беларускую літаратуру.

Даведнік [2] ужо з другога абзаца ўводзіць закранае важную для многіх беларусаў праблему назвы краіны:

«Официальное название страны – Республика Беларусь (Рэспубліка Беларусь). Однако в России, как правило, говорят иначе – Белоруссия. Сами белорусы считают это неправильным. Многие ошибочно считают, что Беларусь – это белорусский вариант наименования страны, а Белоруссия – русский. Но это не так. 14 декабря 2001 г. Госстандарт России принял постановление № 529-ст, согласно которому полное название белорусского государства на русском языке звучит как Республика Беларусь, краткий вариант – Беларусь».

Адзначым, што ні ў адным з беларускіх даведнікаў на гэтым пытанні не спыняліся, хоць яно даволі часта абмяркоўваецца, асабліва ў інтэрнэт-прасторы.

Што ж датычыцца непасрэдна рэпрэзентацыі моўнай сітуацыі, то ў даведніку [2] праблема артыкулюецца не так выразна:

«В Беларуси два государственных языка – белорусский и русский. В городах на белорусском говорят редко. В деревнях его можно услышать чаще, но это, скорее, смешение белорусского и русского – так называемая трясанка. У белорусов своеобразные отношения с собственным языком. Нельзя сказать, что его не существует или что он умер. В Минске, например, на нем объявляют станции метро, пишут вывески. В последнее время стало модным делать белорусскоязычную рекламу. [Далей прыводзяцца звесткі з перапісу насельніцтва, паводле якіх 60 % насельніцтва называе беларускую мову роднай, але больш за 70 % насельніцтва дома размаўляе па-руску.] В общем, языковых проблем во время путешествия по Беларуси у вас не возникнет».

У дадзеным урыўку прыводзяцца факты размеркавання моў, аднак, у адрозненне ад даведніка [1], не робіцца спроб растлумачыць прычы-

ны такога размеркавання. Да таго ж адны і тыя ж лічбы выкладаюцца па-рознаму, з акцэнтам на розныя бакі: у першым выпадку гаворка вядзецца пра 23,43 % насельніцтва, якія размаўляюць дома па-беларуску, а ў другім – пра 70 % насельніцтва, якія размаўляюць па-руску.

Даведнік [2] – адзіны, у якім акцэнтуюцца ўвага на старажытнасці беларускай мовы, паведамляецца пра яе дзяржаўны статус у ВКЛ, пра традыцыйныя кірылічны і лацінскі алфавіты, пра спецыфічныя літары беларускай кірыліцы, адсутныя ў рускім алфавіце, і нават пэўная ўвага прысвечана адрозненню класічнага і афіцыйнага правапісаў. Да таго ж толькі ў гэтым даведніку звяртаецца ўвага на сучасную музычную культуру, у тым ліку беларускамоўную.

Такім чынам, параўнаўшы два расійскія і восем беларускіх даведнікаў для турыстаў, мы можам заўважыць практычна поўную адсутнасць (за невялікім выключэннем) апісання моўнай сітуацыі ў беларускіх даведніках. Семіятычны змест такога «негатыўнага аналізу» (адсутнасць знака – таксама знак) можна раскрыць адным з наступных спосабаў:

а) робячы спробы прывабіць замежных турыстаў, беларускі адрасант аддае перавагу фігуры замоўчвання, каб залішне іх не «запужаць» патэнцыйнымі моўнымі праблемамі;

б) беларускі адрасант можа не ўсведамляць усёй каштоўнасці культурных адрозненняў, успрымаючы іх як тое, што «раздзяляе», а не тое, што прыцягвае ўвагу і заахвочвае да пазнання;

в) магчыма, беларускі адрасант не ўспрымае моўнай сітуацыі «адстаронена», знаходзячыся ўнутры яе, і разглядае актуальны стан рэчаў як цалкам натуральны і не варты таго, каб на ім канцэнтравалася.

У сувязі з гэтым можна заўважыць і практычна поўную адсутнасць спроб абазначыць нацыянальную ідэнтычнасць беларусаў у беларускіх даведніках, дзе таксама або адсутнічае раздзел, прысвечаны нацыянальнаму характару, або пералічваецца такія характарыстыкі-клішэ, як «талерантнасць, гасціннасць, працавітасць». У той жа час у расійскіх даведніках аўтары канцэнтруюцца на адрозненнях беларусаў ад рускіх, Беларусі ад Расіі:

«Между тем это совершенно другая страна с иным менталитетом и жизненными проблемами. <...> Здесь много удивительного, а порой даже непонятного» [2];

«Пожалуй, лучше всего национальный характер иллюстрирует популярная в Беларуси фраза: “Нешта (неяк) будзе!” (“Что-то (как-нибудь) будет!”), которой белорусы завершают разговор. В этой короткой фразе звучит не равнодушие, как может показаться на первый взгляд, а твердая уверенность в том, что благодаря упорству, уме-

нию работать и исключительному жизнелюбию все трудности рано или поздно удастся преодолеть» [1].

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што беларусы аддаюць перавагу замоўчванню нацыянальна-моўных пытанняў у даведніках для турыстаў. Можна меркаваць, што паколькі намі разглядаліся рускамоўныя даведнікі, то яны найперш былі скіраваны на турыстаў з Расіі і краін СНД, і таму беларускі адрасант хацеў як мага больш нівеляваць міжкультурныя адрозненні, мяркуючы (магчыма, памылкова), што гэта магло б стаць перашкодай у жаданні наведаць Беларусь. Выкажам гіпотэзу, што ў англамоўных даведніках такія адрозненні будуць лепш артыкуляваны, аднак гэта патрабуе асобнага даследавання.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Беларусь / авт. текста Л. Симонович. М. : Аякс-Пресс, 2012.
2. Беларусь / сост.: А. Дмитриев, С. Кирпа. М. : Эксмо, 2015.
3. Беларусь. Гостеприимство без границ / [М-во спорта и туризма Респ. Беларусь, Нац. агентство по туризму Респ. Беларусь]. Минск : Нац. агентство по туризму, 2010.
4. Беларусь. Добро пожаловать / [Турист.-экскурс. унитар. предприятие] «Беларустурист». Минск : Рифтур принт, 2012.
5. Лучшее в Беларуси / сост.: Е. С. Калейник [и др.]. Минск : Ренессанс Пабlishинг, 2016.
6. Приглашаем в Беларусь / сост.: Н. Я. Гальперович, Н. Г. Ванина. Минск : Пачатк. шк., 2014.
7. Приглашаем в Беларусь / сост.: Н. И. Балковская [и др.]. Минск : Мост Медиа Групп, 2008.
8. Приглашаем в Беларусь / текст: А. Г. Варрава, Е. М. Апарина. Минск : Рифтур, 2010.
9. Приглашаем в Беларусь = Welcome to Belarus. Минск : Рифтур, 2002.
10. Туристический путеводитель / Нац. агентство по туризму. [Б. м. : б. и.], 2010.
11. Hall S. The Work of Representation // Representation: Cultural Representations and Signifying Practices / S. Hall. London ; Thousand Oaks ; New Delhi : SAGE Publication, 2003. P. 13–74.
12. The Discursive Construction of National Identity / R. Wodak [et. al]. Edinburgh : Edinburgh Univ. Press, 2009.

А. У. Лянкевіч. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
A. U. Liankievič. Belarusian State University
e-mail: liankievic@bsu.by